

ГУМАНІСТИЧНІ ЦІННОСТІ МИСТЕЦТВА У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Тетяна СТРАТАН-АРТИШКОВА (Кіровоград)

У статті розкривається значущість музичного мистецтва в духовному розвитку особистості та важливість використання української народно-поетичної творчості у формуванні особистісних якостей майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Ключові слова: духовний розвиток особистості, різновиди мистецтва, художнє сприйняття, емпатія, українська народна пісня, майбутній вчитель музичного мистецтва.

В статье раскрывается значимость музыкального искусства в духовном развитии личности и важность использования украинского народно-поетического творчества в формировании личностных качеств будущего учителя музыкального искусства.

Ключевые слова: духовное развитие личности, разные виды искусства, художественное восприятие, эмпатия, украинское народно-поетическое творчество, будущий учитель музыкального искусства.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства особливо гостро постає проблема розвитку ціннісно-особистісної сфери, духовного світу особистості, її значення й місця в соціально-культурному середовищі. Тому сенсом і метою сучасної освіти, зазначає академік І.Зязюн, повинна стати людина у постійному розвитку, її духовне становлення, гармонізація її відносин з собою та іншими людьми, зі світом. Система освіти створюється для людини, функціонує і розвивається в її інтересах, слугує повноцінному розвитку особистості і в ідеалі її призначення – щастя людини» [2, с. 10].

Мета статті: розкрити значущість української музично-поетичної творчості у формуванні духовних якостей особистості.

Основний зміст статті. Основною цінністю гуманістично зорієнтованої педагогіки є дитиноцентризм і людинознавство. Питання

гуманізації освітнього процесу висвітлюються в ґрунтовних працях В.Андрушенка, О. Абдулліної, Ю. Азарова, В.Бондаря, І.Беха, Ф. Гоноболіна, І. Зязюна, В.Кан-Каліка, Н.Кузьміної, Н.Ничкало, А.Петровського, В.Радула, В.Семиченко, В.Сластьоніна, О.Скрипченка, І.Харламова, Г.Щукіної та ін.

Гуманістична спрямованість діяльності вчителя виявляється у здійсненні філігранної роботи з метою становлення характеру, гармонії різних прийомів творчості, гри й переживання; створенні «людиноінформувального» уроку в процесі педагогічного спілкування, оскільки педагогіка – це мистецтво мистецтв, а вчитель – найбільший художник, оскільки він «не річ, а людину і людство будує» (О.Духнович). «Служителем природи» називав учителя Г. Сковорода. Якщо важливо лікувати тіло, то чи не найважливіше разом з тілом зберігати і душу людини цілою, здоровою, незіпсованою

(Г.Сковорода). Відомий український педагог В.О. Сухомлинський визначав гуманність, людяність, сердечність, чуйність як основну умову виховання особистості, стверджуючи, що глуха душа – це соціально небезпечно, навіть при високому освітньому й науковому рівні людини. Співстраждати й співчувати – означає розуміти душу іншої людини, увійти в її внутрішній світ, світ переживань і почуттів й саме вчитель повинен здійснити «емоційне пробудження розуму», створити таку творчу атмосферу, коли діти «мислячи, переживають, і, переживаючи, мислять» (В.Сухомлинський).

Значна роль у формуванні духовних акостей особистості належить мистецтву. Мистецтво, зазначає В.Сухомлинський, – це час і простір, в якому живе краса людського духу. Пізнаючи цінності мистецтва, людина пізнає людське в людині, підносить себе до прекрасного, переживає насолоду. [6, с.544]. З огляду на це, стає зрозумілим роль вчителя у формуванні внутрішнього світу, вихованні людяності, культури почуттів учня засобами мистецтва; вчителя, котрий терпляче настроює душу дитини, як дисонувальні струни ліри, цитри або арфи, докладаючи своє мистецтво доти, поки не доведе струни до гармонії (Я.Коменський).

Спрямованість на гуманістичні цінності є основним орієнтиром музично-педагогічної освіти. Численні й вагомні за теоретичними і практичними результатами надбання вітчизняних учених спрямовані на постановку й розкриття актуальних питань формування духовної культури, ціннісних орієнтацій особистості в процесі художнього пізнання.

У наукових працях А.Авдієвського, А.Болгарського, Н.Гузій, Н.Гуральник, О.Дем'янчука, В.Дряпки, О.Єременко, А.Козир, Л.Масол, О.Михайличенка, О.Олексюк, В.Орлова, О.Отич, Г.Падалки, Л.Паньків, А.Растригіної, О.Ростовського, О.Рудницької, Т.Рейзенкінд, Г.Ципіна, В.Черкасова, Г.Шевченко, О.Щолокової, Ю.Юцевича та ін. порушуються й розв'язуються проблеми розвитку духовно-творчої особистості, її здатності осмислювати, сприймати, інтерпретувати, здійснювати й встановлювати художній діалог з автором твору та художніми образами, під впливом яких «безпосередні почуття переходять в естетичні, духовні, етичні уявлення суб'єкта як ціннісний акт досягнення світу та самопізнання власної індивідуальної сутності» [5, 98].

Визначаючи суть духовності як динамічного й широкого поняття, Г.Падалка виокремлює такі характерні якості, як любов і ненависть, вірність і зрада, шляхетність і підступність, толерантність і мстивість, воля і рабське приниження, котрі характеризують наявність чи відсутність

духовної культури. «Духовність» учена розуміє як систему життєвих сенсів людини, пов'язану із внутрішнім психічним її життям і спрямовану на реалізацію гуманістичних цінностей у діяльності, підкреслюючи, що духовна культура викладача мистецьких дисциплін, – це особистісно-професійне утворення, сутністю якого виступає здатність до усвідомлення й творення мистецтва з позицій гуманізму, а також поширення цього підходу в учнівському середовищі. Саме мистецька і музично-педагогічна освіта, зазначає Г.Падалка, покликана відтворити цілісність буття людини, протистояти руйнаціям технократичного мислення, вузькому підходу до усвідомлення сенсу людського життя з позицій бездушного практицизму та утилітаризму [4, с.16], підкреслюючи тим самим роль художніх цінностей як універсальних духовних цінностей людства в розвитку духовної культури особистості. Тому в структурі професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва здатність до художнього пізнання, «внутрішньої діалогічності» (М.Каган, М.Бахтін), розуміння змісту художнього твору. «заглиблення у почуттєву стихію» (М.Каган) твору, співпереживання, синтонія та ідентифікація, що виникають в процесі сприйняття-інтерпретації, є провідними й констатують рівень сформованості здатності майбутніх фахівців адекватно відтворювати художній образ.

Художнє пізнання, зазначає В.Сухомлинський – це широке, багатогранне поняття, котре не можна зводити до узнавання, до нагромадження знань. Пізнання змісту художніх творів, продовжує свою думку педагог, – починається там, де людина прагне долучитися до прекрасного, досягає це прекрасне для себе й для повноти свого духовного життя, живе в світі мистецтва [7, с. 544].

Ефективність впливу художніх творів на особистість характеризується: рівнем сформованості художнього сприйняття, що відзеркалює динаміку емоційних реакцій «від безпосередньо-чуттєвих проявів до вищих емоцій естетичної насолоди, різнобарвну гаму витончених емоційних переливів й яскравих афективних спалахів, предметних почуттів і ледь уловимих настроїв [5, с.54]; глибиною суб'єктивних переживань, адже, чим «тонші й гостріші» відчуття й сприймання, тим більше «бачить і чує» людина в навколишньому середовищі відтінків, тонів, напівтонів, тим глибше й адекватніше виявляється її особистісно-емоційна оцінка явищ і подій, тим ширший її емоційний діапазон, що характеризує духовну культуру особистості [7, с.502].

Відомо, що художній образ – це специфічне, особливе відтворення дійсності. Він являє собою

єдність загального та індивідуального, об'єктивного й суб'єктивного, раціонального та емоційного. Його повноцінне розуміння відбувається тоді, коли суб'єкт художньої взаємодії прагне розкрити не тільки загальні риси змісту й форми, а й своєрідне, неповторно індивідуальне авторське втілення, проникнути в глибинні пласти твору й вступити у діалог з автором і з самим собою, висловити власне судження й надати аргументовану оцінку художнім явищам. Такий складний процес досягнення змістової форми передбачає мобілізацію різноманітних знань і вмінь, які в кінцевому підсумку уможливають проїнятися почуттями й переживаннями, поданими у творі, відчуті їх як свої власні, що є "надпредметним" результатом процесу художнього пізнання. Цей процес, зазначають вчені (Л.Виготський, Є.Медушевський, С.Раппопорт, П.Якобсон та ін.), не вимірюється кількістю знань та вмінь їх використовувати, а передбачає оригінальні вияви особистісних художніх вражень, емоційне забарвлення отриманої об'єктивної інформації про музичний твір індивідуально-неповторними, суб'єктивними асоціативними уявленнями.

У процесі художнього пізнання активно діють механізми синтонії та ідентифікації, тобто перенесення життєвих станів інших людей на себе, свою долю, співчуттєве ставлення до сприйнятого, що містять елементи взаєморозуміння, безкорисливої допомоги. Не випадково процес художнього сприйняття-інтерпретації характеризується вченими, як «споглядання» (Гегель); «гра розуму й уяви» (І. Кант); «споглядання ансамблю якостей» (Р. Інгарден); «протичуттєвість» (Л.Виготський), «діалог» (М. Бахтін), «зрозумілі співпереживання» (В.Дільтей) тощо.

Одним із положень психології мистецтва є теза про те, що в процесі художнього сприйняття здійснюються психологічні перетворення, аналогічні авторським у процесі створення твору [1]; душа сприймача «зливається» з душею автора, і що саме у цьому поєднанні і є головна приваблива сила та властивість мистецтва, коли «Я» автора зливається з «Я» всіх, хто сприймає. У процесі художнього сприйняття важливого значення набуває асоціативний принцип. Про це свідчать праці Б.Асаф'єва, В.Блудової, Г.Кечухашвілі, Ю.Кремльова, Л.Мазеля, В.Медушевського, Є.Назайкінського, А.Сохора, С.Раппопорта, В.Цукермана, П.Якобсона та ін. Саме завдяки художньо-образному мисленню суб'єкта художнього сприйняття стають доступні цілісні враження про предмети і події матеріальної дійсності, що відображаються в музичних творах. Тому володіння асоціативними зв'язками (від локальних до міжсистемних) забезпечує адекватне відтворення психологічної моделі

художнього образу, збуджує й активізує всі елементи свідомості особистості: пам'ять, уяву, емоції, фантазію, увагу, допомагає засвоїти й «декодувати» специфічну мову мистецтва. Найявність художньо-образних асоціацій свідчить про більш глибокий і творчий характер процесу художнього творення, характеризує розвиток й глибину емоційно-розумової сфери автора музичного твору, володіння ним «інтонаційним словником», адже чим більше наочних уявлень виникає у суб'єкта художнього спілкування, тим повнішим і багатшим виявляється його суб'єктивний зміст, внутрішня сутність, тим досконаліше стає досягнення художнього образу, розвиток емоційно-почуттєвої культури сприймача.

Провідну роль у процесі художнього сприйняття відіграє уява та фантазія, що ґрунтуються на емоційно-почуттєвих процесах. В акті художнього спілкування уява безпосередньо спрямована на відтворення художнього образу. Опосередковано вона (уява) з необхідністю перетворює і «Я» автора і «Я» того, хто сприймає. Про зазначає Л. Виготський: «Всіляке почуття, всіляка емоція прагне втілитись у певні образи, що відповідають цьому почуттю» [1]. Визначаючи діяльність уяви як особливу форму мислення, учений підкреслює, що процес художнього переживання пов'язаний з активною діяльністю особливого емоційного мислення, котре відбувається лише в переживанні.

Процес художнього пізнання-переживання має творчий характер, адже сприймач бере участь у художній творчості, конкретизує, доповнює створені та втілені автором образи музичного твору. Це підтверджує теза Ю.Афанасьєва про те, що однією з привабливих особливостей мистецтва є запрошення того, хто сприймає до співтворчості. Художник може лише декількома штрихами намітити контур образу, і якщо він робить це талановито, декілька таких штрихів-деталей є достатніми для того, щоб у художньо грамотної, з достатнім соціальним досвідом людини народився у свідомості цілісний образ. Як процес співтворчості, художню взаємодію визначають В.Асмус, Л.Виготський, А.Потебня, С.Раппопорт, Б.Мейлах. Учені підкреслюють, що процес художнього сприйняття не є «калькуванням», оскільки кожен сприймач згідно зі своєю індивідуальністю, досвідом, фантазією створює образ, підказаний автором. Але різноманітність індивідуальних смислових конкретизацій – не підстава для заперечення об'єктивної пізнавальної цінності художнього твору. Об'єктивована у творі авторська модель має бути організована таким чином, щоб спрямувати художнє переживання у потрібне русло, створити емоційні уявлення, породити

особливі асоціації, тобто якнайбільш активізувати особистісний досвід сприймача. Цей досвід спрямований на пізнання тієї моделі, котру пропонує автор, її оцінку під кутом зору свого особистісного ставлення. У такий спосіб художнє переживання визначається як глибокоопосередкований роботою інтелекту процес, котрий у силу свого емоційного характеру є водночас й індивідуально-особистісним безпосереднім ставленням до художнього твору, автора, самого себе.

Особливої значущості в процесі слухачького сприймання набуває здатність до емпатії, котра передбачає тісну взаємодію когнітивно-розумових, емоційно-почуттєвих і художньо-творчих актів, характеризується багатством асоціативно-образних уявлень, вміннями суб'єкта художнього сприйняття осмислювати організацію художнього матеріалу, розуміти виразний сенс художньої інтонації. Тому використання універсального методу художніх аналогій у процесі сприйняття-інтерпретації сприяє створенню творчої атмосфери, зумовлює виникнення ефекту емоційної ідентифікації, глибокого співпереживання й співчуття, позитивно позначається на духовному міжособистісному спілкуванні, гуманізує систему педагогічних дій і впливів.

Роль різних видів мистецтва, зокрема музичного, у формуванні особистісних якостей, культури почуттів, сприйняття, художньо-образного мислення учнів визначав В.Сухомлинський. Наводячи приклад сприйняття музичного твору "Колискова" А.Лядова, в якому відчувається розмірене погойдування колиски, спокійне дихання дитини, теплий дотик материнських рук, оспівуються ніжні почуття, що виражені в прекрасній, ліричній, задушевній мелодії, педагог зазначав, що музика проникає у найпотаємніші куточки людського серця, викликає готовність творити й утверджувати красу. Взаємодіючи й утворюючи асоціативний комплекс з реальними предметами, образами, явищами, музика виховує доброту, ніжність, любов, гуманність, гідність, збагачує внутрішній світ. Особливого значення у вихованні цих якостей учнів В.Сухомлинський надавав українській народній пісні, що являє собою унікальний синтез мистецтв (музика, лірична поезія, хореографія, дійство тощо), акумулює величезний емоційний потенціал, віддзеркалює світогляд, побут, думки і почуття українського народу. Гармонія слова і музики, витончена художня форма народної пісні, її багатий зміст, ідейна та емоційна насиченість, поетичність вислову та вишуканість української мелодії, багаті контрапункти сприяють розвитку творчих здібностей особистості. Особливого значення

набуває здатність музично-поетичної творчості поєднувати різні види художньої діяльності: імпровізацію, спів, гру, елементи хореографії, театральне втілення образів. Особливо важливим видається прямий зв'язок з дією, елементами акторської майстерності, мімікою, рухами та жестами, що дозволяє перевтілитись у художній образ, а також сприяє розвитку багатьох обдарувань особистості. Співзвучність інтонаційної мови, багатство образного змісту, взаємодія з різновидами мистецтва сприяє не тільки ефективному розвитку суто музичних здібностей (почуття ладу, ритму, слуху тощо), а й вдосконаленню емоційно-почуттєвої культури та емпатійних здібностей, зокрема мистецтва перевтілення, володіння словом, інтонацією голосу, виразністю зовнішніх ознак, тобто мімікою, жестами, акторською майстерністю. Українська музично-поетична творчість позитивно впливає також і на емоційно-вольову сферу, психіку, а головне – розкриває глибокі почуття, здатність до співпереживання і співтворчості, що є особливо важливим у розвитку духовних якостей особистості. Синтетичний характер українського фольклору, органічний зв'язок музики, слова, емоційного танцю, експресивних жестів, виразних діалогів, сценічної дії, унікальне поєднання слова і музики в загальній емоційній спрямованості, смислових акцентах, конкретних метричних наголосах, втілених у куплетно-варіаційній формі народної пісні, дозволяє розкрити її емоційне багатство, задушевність, глибокий філософський підтекст, пережити різноманітні почуття, усвідомити дух, природу, красу навколишнього світу, художньо-образний зміст української пісні, котра говорить і вчить: «Людина прекрасна, дорожи високим ім'ям Людини. Тебе оточує світ краси, ця краса вічна, осереддя цієї вічності й краси – ти, Людино» (В.Сухомлинський).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С.Выготский. – М.: Педагогика, 1987. – 345 с.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології / І.М.Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
3. Костюк О.Г. Сприймання музики і художня культура слухача / О.Г.Костюк – К.: Наук. думка, 1965. – 123 с.
4. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва: теорія і методика викладання мистецьких дисциплін / Г.М.Падалка. – К.: Освіта України, 2008. – 274 с.
5. Рудницька О.П. Світоглядна функція мистецтва /О.П.Рудницька // Мистецтво та освіта. – 2001. – №3. – С.98.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. /В.О.Сухомлинський. – К.: «Рад. Школа», 1976. – Т. 1. – 654 с.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: «Рад. Школа», 1977. – Т.3. – 670 с.